

Rendszerváltás - történelemtanítás

Szerző: Komoróczy Géza

A tananyag
A történelmet, de a legtöbb más tárgyat is ma mindenki, aki végigjárja az oktatási szervezet lépcsőit, legalább háromszor tanulja meg: a tananyag, a tanterv tartalmi része jóformán ugyanaz már az általános iskolában is, mint az egyetemen. Nem csoda: az egyetemek feladata az volt, hogy tanárokkal lássák el az oktatás "alsóbb" szintjeit. Az ismétlések óhatatlanul is azt eredményezték, hogy az egyetemi történelemtanítás megragadt az általános iskolai jellegnél. Változtatásra az oktatás minden szintjén szükség van, és azt kell elérnünk, hogy minden korosztály más történelmet tanuljon.

A történelem anyaga nem eleve adott, mint - mondjuk - az ábécé, ezért a különbségek egy része nyilván tartalmi lesz. Még fontosabb azonban a módszer és a szemlélet különbsége. Elemi szinten a történelem történetei a legfontosabbak: az események, az elbeszélés, a szereplők, a színterek. Máshol is, de különösen a kisiskolások tanításában, vissza kell térnünk a történetekhez. (Ez az újtörténet, persze, már nem lehet meg a modern történetírás

eredményei és részben módszerei nélkül, de a rendezőelve mégis az elbeszélés.) Középszinten már az elemzésre is lehetőség van: források elemzésére, összefüggések keresésére. Az elemzés igénye megteremti az új tényanyag feltárásának és megtanításának módját. A legmagasabb szinten, az egyetemen, a történelemtanárok képzésében is, tulajdonképpen már csak a tudományos munkára is előkészítő vagy képesítő tananyagnak lehet helye.

A foghíjak

Történelem szakos diákjaim számára - még a legjobbakat is beleértve - súlyos nehézséget jelent a történeti földrajz (kezdve a történeti vármegyéken vagy a tájneveken) és a kronológia (kezdve azon, hogy mettől meddig tart - mondjuk - az i. e. (Kr. e. V. évszázad); holott éppen ez a kettő adja a történelem térbeli és időbeli dimenzióját. Továbbá, nem tudnak olvasni: szövegeket reprodukálni és megérteni, s egyáltalán, nem tudják, mit kell kezdeni egy szöveggel. Az elemzések során pillanatokon belül átcsúsznak a beleolvasás síkjára: "Szerintem itt a szerző azt akarta mondani..." Valójában leginkább a történelemtanítás szolgálhat terepül arra, hogy megértsünk egy mások fogalmazta szöveget, egyszerűbben: a másikat. De arra is, hogy a saját mércénk szerint, azaz kritikailag értsük meg.

Ha szöveget olvasnak, diákjaim másik jellegzetes hibája, hogy bármit, ami írva van, készpénznek vesznek. A történelem taníthat meg leginkább arra, hogy kritikailag olvassunk, s hogy a sorok között olvassunk. Ebből a szempontból nem lehet különbség egy ötezer éves felirat és egy mai programnyilatkozat között. A történeti forráselemzés az önálló szellemi tájékozódás iskolája. Ebből, persze, az is következik, hogy abba kell hagynunk a visszaélést történeti forrásainkkal, azt, hogy illusztrációként használjuk - mint a szakzsargon mondja, "beszéltetjük" - őket. A forrás nem illusztráció, hanem nyersanyag, és a történésznek - a történelemtanításnak is - éppen hogy a forrás "ellen" kell dolgoznia.

Az önállóság

Ahhoz, hogy történelemtanításunk más legyen, mint eddig, s talán jobb is, mindenekelőtt önálló - képzett, akár tudósnak is mondható - tanárokra van szükség; az önálló szóban benne van a kritikai képesség is. De ezzel együtt szükség van a segédkönyvek széles választékára. Nem tanári kézikönyvekre gondolok, azok többnyire az indoktrináció eszközei, hanem valódi segédanyagra. Történeti atlasz, netán több is, de névmutatókkal. Forrásgyűjtemények, de nem nyúlfarknyi szemelvényekkel, amelyek csak a tantételt illusztrálhatják, hanem valódi elemzést lehetővé tevő szövegekkel, amelyek az adott kor megértéséhez fontosak, tehát esetleg - ha lehet így mondani - akár nem rokonszenvesek számunkra. Képeskönyvek, diafilmek, videók, stb. - mind "öncélúan", hogy a magyarázat irányát a tanár döntse el. (A tárgy, az épület, vagy a kép stb. mint történeti forrás.)

A tankönyv

Tankönyv nélkül, persze, nem lehet történelmet tanítani. (Bár magam - az egyetemi oktatásban - tankönyv- és jegyzet-ellenes vagyok.) Csak az tud önálló lenni, akár a tanulás szintjén is, aki többfelől tájékozódik. Általános- és középiskolában pedig azt szeretném, ha sok és sokféle tankönyv volna forgalomban. A sokféleséget minden elképzelhető módon meg kéne teremteni, beleértve a szemléletet (értékrendszer, történetfilozófia stb.), az anyag tagolását, az egyetemes és a nemzeti történelem összeillesztését vagy elválasztását, tematikus arányok elmozdítását

stb. Nyugodtan lehetne forgalomban református, zsidó vagy katolikus történelemkönyv, magyar is, egyetemes is, utóbbiban csak részként a magyarral, ökológiai, államjogi vagy tecnikatörténeti szemlélettel megírt tankönyv stb. Ma is minden tanár, tankönyv ide vagy oda, a maga történelmét tanítja. Ha sokféle tankönyv van forgalomban, csak segítjük őket a választásban, a tudatos döntésben. S legyen a tankönyv megválasztása a tanár - vagy legfeljebb az iskola - joga.

A szemlélet

Történelemtanítás vagy történetírás nem lehetséges történetszemlélet nélkül. Ha az akart és remélt rendszerváltás szempontjából nézzük, a történelemtanításban nem is az a feladat, hogy az eddig hivatalos státussal bíró történetfilozófia vagy - korábbi időkre is gondolva - történetfilozófiák minden nyomát eltávolítsuk, hanem inkább hogy történeti gondolkodásunk tudatossá - reflektálttá - váljék. A legnagyobb veszély, ami fenyeget, éppen az, hogy bizonyos kategóriák önálló életre kelnek, s most már filozófiai vagy ideológiai hátterüktől függetlenül fogjuk használni őket, mintha értelmük volna önmagukban is, mintha igazságok volnának.

Csak nemrégiben olvastam, a gimnáziumok I. osztályába szánt ókori történelem tankönyv kiszemelt szerzőjétől, hogy az ókorban az osztályharc helyett társadalmi harc volt. Valóban? Az elmúlt évtizedekben a történelem az antagonizmus, az osztályharc, a harc kategóriáira épült. Imént említett tankönyvszerzőnk most ezek mellé fölveszi a kompromisszumot is, így akarja meghaladni saját harcos marxizmusát. Nem azt mondom, hogy ne beszéljünk a történetírásban osztályharcról stb. - tegye, aki erről van meggyőződve -, hanem azt, hogy tudjuk: ezek a fogalmak nem a történelem állandó tényezői, hanem csupán egy történetfilozófia kategóriái. Reflektált gondolkodásra van szükség minden történeti értékítéletben. Amit nem szeretünk a túl erős államban magunk körül, ne ünnepeljük az i. e. 3. évezredben sem. Centralizáció és széttagoltság; nagy ország és kis ország; központ és periféria; egység, egyöntetűség és széthúzás; sokan vagyunk és "elfogy nemzetünk" stb.: mindez könnyen pozitív, illetve negatív értékpólussá vált s válik.

Ugyanígy, némi szkepszis szükséges a történeti fejlődés gondolata, s méginkább a társadalmi fejlődés, illetve ennek magától értetődően kezelt menetrendje, a társadalmi formák (formációk) elmélete iránt is. Ne higyjük, hogy ha kommunizmus nincs, az őskommunizmus vagy - ismét az említett tankönyvszerzőt idézve - a rabszolgatartó társadalom azért marad. S a történeti fejlődést mérlegelve is figyelembe kell vennünk, hogy a civilizációk szabályos fejlődése nem egyszer katasztrófába torkollott; gondoljunk Irak szikes sivatagjaira, amelyet az egyre hatékonyabb ókori öntözés fejlesztett ki.

A tanítás

Mit taníthatunk meg végül is a történelemben - diákjainknak, önmagunknak, a társadalomnak, amelyben élünk? Most talán elég, ha csupán azt említem, amit én a legfontosabbnak tartok. A történelem, ez banális igazság, más, mint a jelen - ha nem így volna, az Édenkertben élnénk ma is. A történelem a másság paradigmája, a másféle élet lehetőségeinek mintája; ugyanúgy, mint - mondjuk - más népek élete vagy az irodalom. A történelemtanítás éppen arra épülhet, hogy minden ember, s az országok vagy civilizációk is, folyamatosan dönteni kényszerűlnek, dönteni közvetlen vagy távolabbi jövőjükről.

A történelmet nem mint üdvtörténetet vagy a társadalmi formációk kikerülhetetlen egymásutánját kell tanítanunk, hanem mint választási lehetőségek és döntések adott példáit - az elszalasztott lehetőségekét és rossz döntésekét is. Amíg a választás nyitott, ki-ki felelősséggel mérlegelhet. De a történelemből mégiscsak ismerjük a következményeket. S ha a történelem az iskolai - vagy egyetemi - oktatásban valóban a más helyzetekben való döntések mintája, akkor a tanár, aki a döntés felelősségét tudatossá teszi tanítványaiban, alkotó és felelős szellemi tevékenységet végezhet folyamatosan, még akkor is, ha történetesen nincsenek önálló szakkutatási eredményei. A történelemtanítás - majd a rendszerváltás után - a polgári felelősség iskolája lehet.